

Movchan, O. M. 2011. *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv USRR. 1920-ti rr.* [Ordinary Life of Workers in the USSR. The 1920's.]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian]

Riabchenko, O. 2012. *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of the Soviet Ukraine in 1920–1930's: Everyday Practices and Conflicts of Identification]: monohrafiia. Kharkiv: KhNAMH. [in Ukrainian]

Khropko, P. P. & Lozovytskyi, O. H. [ukl.]. 1995. *Ukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. 1920–1995* [Ukrainian State Pedagogical University Named after M. P. Dragomanov. 1920–1995]: ist. narys. 1995. Kyiv: Toloka. [in Ukrainian]

Yasnytskyi, H. I. 1965. *Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921–1932 rr.)* [Development of Public Education in Ukraine (1921–1932)]. Kyiv: vydavnytstvo Kyivskoho universytetu. [in Ukrainian]

УДК 930:94(477):727]«1917–1991»

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236166

М. Г. Казьмирчук

ORCID: orcid.org/0000-0001-8877-4489

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

М. Kazmyrchuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ДОСЛІДЖЕННЯ МАЄТКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

*Studies on Manorial Estates Culture of Ukraine
during the Soviet Period*

Метою статті є вивчення радянського періоду дослідження маєтків на українських землях як культурно-історичного феномену, створення детальної періодизації, визначення особливостей, притаманних кожному етапу. Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних історичних методах. Зокрема, використано такі базові принципи: історизм, об'єктивність, всебічність, а також загальні історичні методи: проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний тощо, спеціальні методи історіографічного аналізу та синтезу. Накопичення великого фактичного матеріалу в радянський період сприяло глибшій розробці питань, пов'язаних з тією або іншою стороною маєткового життя. Незважаючи на ідеологічний тиск, дослідження маєткової культури України майже не припинялося, тому вивчення цієї проблеми за радянських часів поділяється на чотири етапи.

Ключові слова: маєток, садиба, маєткова культура України, дослідження, історіографія, радянський період.

The article aims to analyze the Soviet period in studies of manorial estates on Ukrainian lands as a cultural and historical phenomenon; to create its detailed periodization; and to determinate features of each its stage. The research methodology is based on general scientific and special historical methods. In particular, we applied the basic principles of historicism, objectivity, comprehensiveness and general historical, problem-chronological, comparative, retrospective and special methods of historiographical research, e.g. historiographical analysis and synthesis. The research novelty of the article comes from the historiographical analysis of Soviet studies of the estate culture of Ukraine which was carried out from the modern positions. The author analyses publications on this problem which have not been the subject of historiographical research yet. In the Soviet period, the accumulation of large factual data contributed to the deeper development of issues related to one or other sides of the estate life. Despite the ideological pressure, the study of the culture of manorial estates of Ukraine continued.

The Soviet historiography on the estate culture of Ukraine might be divided into the following stages: 1. The period of 1920's is determined by the establishing of the Soviet government and the processes of Ukrainization when the study of manorial estates culture of Ukraine was condescending. The phenomenon was considered «unhealthy» in the literature but researches continued. The native musical arts as theater, opera and ballet were studied by art historians this time. Publications on the manorial estates culture of Ukraine contained the rich archival material and related mainly to the history of the economy. 2. The 1930–1940's is stipulated by Stalinist repressions and ideological pressure as well as by the WW2 devastation. The fear of losing a freedom and life because of unreliability and disloyalty to the Soviet ideology forced researchers to stop the study on the manorial estates culture of Ukraine. Great number of books and articles written during that time were published later and posthumously. 3. During 1950's and 1960's a lot of publications on the manorial estates culture of Ukraine appeared and their ideologization took place. In contrast to historians of architecture and art critics who considered the estate as part of the cultural landscape, historians interpreted the estate as a phenomenon of culture. 4. As for the 1970's — early 1990's, we can say about moderate usage of ideological cliché in studies of the estate culture of Ukraine. During that period, Roman Aftanazy's multi-volume book, which belonged to reference works, was detailed and based on Polish archival sources, was published in Poland.

Keywords: manorial estate, manor, the culture of manorial estates of Ukraine, studies, historiography, the Soviet period.

Серед сучасних дослідників поширена думка, що в радянський період маєткову культуру України майже не вивчали, а тих, хто це робив, репресували й розстрілювали. Частково це так, але радянський період

слід розглядати, виділяючи певні етапи, коли було важче або легше вивчати непопулярну тоді з ідеологічних міркувань проблему маєткової культури України. Спростуванню думок щодо непопулярності серед дослідників і забуття цієї проблематики в радянський період сприяють проаналізовані праці істориків та мистецтвознавців різних років. Звісно, назви, напрямки дослідження й стилістика їхніх праць залежали від міри ідеологічних обмежень у конкретні роки, однак їхня кількість не зменшилась, а навпаки зросла.

Сьогодні окремого дослідження щодо історіографії маєткової культури України радянського періоду немає. Сучасна історіографія радянського періоду в дослідженнях маєткової культури України глибоко персоніфікована. Дослідники часто створюють праці, присвячені окремим науковцям, які вивчали маєткову культуру України. Так, польські та українські дослідники аналізували діяльність дослідника маєтків Поділля Р. В. Афтаназі (Epsztein, Т. 1993; Холковська, Т. 2013). Проте загального аналізу стану досліджень щодо маєткової культури України у радянський період не було зроблено.

Мета статті полягає у характеристиці стану досліджень радянського періоду, де розглядалися проблеми становлення та розвитку маєтків на українських землях як культурно-історичного феномену наприкінці XVIII — на початку XX ст. Також дослідження має на меті створити періодизацію вивчення маєткової культури України в радянський період, визначити науковий рівень праць і обґрунтувати напрями подальших історичних досліджень теми.

Початок утвердження радянської влади в Україні та намагання її керівників знайти широку підтримку серед українців дав дослідникам можливість без остраху публікувати праці щодо маєткової культури України.

Мистецьке життя маєтків України стало в радянський період об'єктом уваги мистецтвознавців. Одним з фундаторів вивчення у 1920-х рр. музичного мистецтва в українських маєтках став український історик-мистецтвознавець, музеєзнавець Ф. Л. Ернст. Він дослідив існування в панських маєтках кріпацьких капел (інструментальних і вокальних), театру та балету, сподіваючись на подальше дослідження цієї теми й підвищення інтересу з боку істориків. Слід відзначити, що Ф. Ернст подавав також матеріал, що не стосувався теми його дослідження, але був пов'язаний із маєтковою культурою України, зокрема щодо розвитку художнього мистецтва. При дослідженні він користувався польськими мемуарами, архівами та дореволюційними працями (Ернст, Ф. 1924, с. 34, 37).

Ф. Ернст намагався встановити первинні хронологічні рамки маєткової культури України. На його думку, зародження «пансько-маєткової доби в історії української культури» відбулось у другій половині XVIII — першій половині XIX ст., в період «найвищого розцвіту кріпацтва, розцвіту панської сваволі над сільськими душами» (Ernst, F. 1924, с. 33). Саме тоді літе-

ратура, «пластичні» та інші види «галузевого» (такими, на думку Ф. Ернста, є музика, театр, балет) мистецтва цілковито пов'язані з «панською садибою», незважаючи на те, була це резиденція великого магната чи дрібного поміщика. Тобто Ф. Ернст з самого початку безапеляційно заявив про феноменальність маєткової культури України, вбачаючи причини її розвитку в тому, що «великий пан, щоб осолодити собі сільське життя» (Ернст, 1924, с. 33, 34), утримував поетів, архітекторів, садівників, капельмейстрів, портретистів (Ернст, Ф. 1924, с. 33, 34).

Мабуть, усе-таки в 1920-ті рр. ідеологічні обставини змушували Ф. Ернста відзначити «нездоровий» розквіт маєткової культури України й пояснити подібне твердження тим, що вона базувалася на німецькій основі — кріпацтві. Але подальший виклад матеріалу переконує, що дослідник з пієтетом ставився до розвитку мистецтва в маєтках. Він детально перерахував не лише склад оркестрів, але й загалом службовців маєтків, зокрема в Янушпольському маєтку на Волині: комісара маєтків, маршала двору, берейтора, дворових уланів, капелана та ветеринара, кухаря (Ернст, Ф. 1924, с. 34).

Другим періодом у розвитку маєткового музичного мистецтва Ф. Ернст вважав період правління імператриці Катерини II (1762–1796) (Ernst, F. 1924, р. 35), коли кожен господар маєтку намагався створити щось оригінальне та нове, сприяючи прогресу в музичному мистецтві.

Таким чином, праця Ф. Ернста є зібраним та частково опрацьованим матеріалом з розвитку маєткового музичного мистецтва в Україні. Дослідник одним із перших намагався встановити хронологічні межі феномену маєткової культури та подати періодизацію розвитку музичного мистецтва в маєтках. Проте його праця ґрунтується переважно на музичному мистецтві, дослідник не відділяв та не тлумачив чітко основні поняття. Використані джерела майже цілком ґрунтуються на польських мемуарах, що зумовлює й територіальні обмеження щодо маєтків. Ф. Ернст намагався наводити в невеликій статті приклади розвитку музичного мистецтва у маєтках різних регіонів України, але саме це та обмаль літератури змушувало робити припущення, зокрема щодо південних степів України (Ернст, Ф. 1924, с. 37). Також у праці ідеологічні чинники радянського часу майже не помітні, що пояснюється розгортанням українізації.

Музичним мистецтвом маєтків України зацікавився й одночасно з Ф. Ернстом, збирав і публікував матеріали щодо цього феномену український етнограф, мистецтвознавець та музейник Д. М. Щербаківський. У вступі до власної статті він відзначив, що, спираючись на мемуарні джерела, намагався доповнити й розширити матеріал, який подав Ф. Ернст (Щербаківський, Д. 1924, с. 141). Д. Щербаківський на початку праці розкрив суть використаних термінів: «оркестр», «хор» та «капела», а також чітко виділив періоди музичного мистецтва маєтків (зародження: XVII — початок XVIII ст.; розквіт: кінець XVIII — початок XIX ст.; занепад: 1830-ті — 1860-ті рр.).

Основні підсумки Д. Щербаківський виклав у наступному номері журналу «Музика», де він акцентував, що його метою було дослідити суто кріпацькі «музичні організації» в Україні, виділяючи три періоди. Дослідник намагався не повторювати, а доповнювати матеріали Ф. Ернста. Статті Д. Щербаківського мають класичну наукову структуру, містять термінологічні пояснення, чітку періодизацію досліджуваного феномену, не тільки глибокий аналіз конкретних фактів існування кріпацьких капел, але й дослідження соціального складу музикантів, засобів музичного виховання, репертуару оркестрів тощо (Щербаківський, Д. 1924, с. 205, 215).

Д. Щербаківський засуджував кріпацтво й змальовував жакливі епізоди, що траплялися з музикантами-кріпаками, описував незбагненні панські примхи, оспівував волю та «нові форми соціального життя» (Щербаківський, Д. 1924, с. 213). Він щоразу звертав увагу на «панування української національної стихії», намагався виокремити українську маєткову культуру та її здобутки (Щербаківський, Д. 1924, с. 205). Саме це вирішило долю дослідника. Після згортання українізації й посилення ідеологічного тиску радянської влади імена тих, хто намагався досліджувати проблеми української історії, зокрема та маєткової культури України, було приречено на забуття. Д. Щербаківський не витримав ідеологічного тиску й наклепів колег по роботі та скоїв самогубство (Білокінь, С. 2013), а його праці про музичне мистецтво маєтків залишалися не затребуваними в дослідників аж до періоду незалежності.

Історико-статистичне дослідження господарств маєтків Лівобережної України у XVIII ст. провів історик Й. Ю. Гермайзе (Гермайзе, Й. 1925). Так, аналізуючи козацько-старшинське господарство в монастирищенській і красноколядинській сотнях, він відзначив розміри маєтностей (сотників, значкових та бунчукових товаришів тощо), їхні основні посівні культури, організацію, техніку й характер господарства (Гермайзе, Й. 1925, с. 216). Це дослідження містить багато фактичного і статистичного матеріалу.

Прибічник установлення радянської влади, зятятий противник школи М. Грушевського, історик-архівіст І. І. Кравченко дослідив економіку та організацію «панського» господарства Ямпільського маєтку на Поділлі. Він намагався з'ясувати вплив зміни в організації панського господарства на економічні відносини між населенням цього маєтку й поміщиком (Кравченко, І. 1929, с. 56). Дослідження проведено на основі одного маєтку, але І. Кравченко вважав його типовим прикладом для всього східного Поділля. Воно базується на архівних і опублікованих джерелах. Дослідження І. Кравченка ґрунтовне й наповнене багатими архівними матеріалами, проте має ті самі недоліки для сучасного дослідника, що й праці М. Грушевського, а саме: складне написання, занадто сухий науковий стиль, забагато цифр і даних, що ускладнює розуміння основної думки автора. До того ж праця І. Кравченка не має загальних висновків.

У 1930-ті рр. дослідження маєткової культури України припинилось, а науковців підозрювали, переслідували й заарештовували. Переслідувань, звинувачень, поневірянь зазнали Ф. Ернст, якого розстріляли, Д. Щербаківський, який наклав на себе руки, а також Й. Гермайзе, який понад 10 років перебував в ув'язненні та на засланні, аж до самої смерті.

Певною мірою дослідницька традиція відродилася з другої половини 1950-х — 1960-х рр., коли до цієї проблеми знову почали звертатись історики архітектури та мистецтвознавці. 1955 р. аспірант-архітектор В. В. Козюлін захистив дисертацію про архітектуру маєтків Лівобережної України. Захистити досить непопулярну й небезпечну тему вдалося завдяки авторитетному науковому керівнику, відомому українському архітектору А. В. Добровольському, який у 1950–1955 рр. був головним архітектором Кисва, причетним до планування й забудови Хрещатика. В праці В. Козюліна було дано історико-архітектурну періодизацію маєтків, вона базується на широкому колі використаних джерел і літератури. Його дослідження має не тільки суто мистецтвознавчі, але й історичні характеристики маєткового будівництва. Проте частина цієї роботи щодо історії маєтків написана відповідно до тогочасної ідеології, спрямована на обґрунтування вищості культури російського народу в ході «возз'єднання». Робота охоплює характеристикою лише частину українських земель, а основна частина присвячена тільки двом маєткам — у Ляличах (Брянська область, РФ) і в Сокиринцях. Причому про Сокринський маєток матеріалу значно менше, ніж про маєток у Ляличах¹.

Від 1950-х рр. садово-паркові ансамблі та пам'ятки архітектури на території України кінця XVIII — першої половини XIX ст. досліджував діяч у галузі історії архітектури й охорони містобудівної та архітектурної спадщини України І. О. Ігнаткін. Переважно його роботи присвячені палацам та паркам України, а також видатним архітекторам (Ігнаткин, 1954; Ігнаткін, 1971). Він використовував архівні матеріали, роботи Д. І. Багалія та Д. П. Міллера. І. Ігнаткін коротко висвітлив історію архітектури від часів Русі, підкреслюючи зверхність «російської культури» (Ігнаткин, 1954, с. 160), навів чимало даних про життя та діяльність російських архітекторів, які будували церкви й маєтки у XVII–XVIII ст. Серед найвеличніших для тієї доби дослідник згадав маєток кінця XVIII ст. в Хотині Сумської обл., збудований за проектом Д. Кваренгі (Ігнаткин, 1954, с. 176). Вихваляючи внесок російських архітекторів, І. Ігнаткін усе ж згадав, що для будівництва маєтків залучали як столичних, так і місцевих та кріпацьких архітекторів, котрі привносили особливості місцевої національної архітектури. Найбільш вдалим прикладом привнесення маєткової архітектури Росії на Україну І. Ігнаткін вважав має-

¹ Козюлін В. В. Композиционные приемы в архитектуре второй половины XVIII и начала XIX в.в. (На примерах усадебных комплексов Левобережной Украины): автореф. дисс. ... канд. арх-ры. Киев, 1955. 15 с.

ток у Сокиринцях (Игнаткин, 1954, с. 177). Таким чином, праця І. Ігнаткіна переважно містить матеріал щодо обґрунтування виняткової ролі Росії у возз'єднанні з Україною та тільки деякі приклади з маєткової архітектури України.

Парк маєтку Муравйових-Апостолів у Хомутці на Полтавщині як дендрологічну пам'ятку розглянув член Українського ботанічного товариства Д. М. Голда. У короткій доповіді на одну сторінку, прочитаній на засіданні секції дендрології та акліматизації рослин Українського ботанічного товариства 1961 р., він згадав також історію засновників і власників парку, а також історичних постатей, які відвідували маєток. Підсумовуючи, дослідник наголосив, що лісопарк «Хомутець» становить значний історико-культурний інтерес та звернув увагу на необхідність «застосувати дійові заходи для поліпшення його стану, враховуючи, що він як заповідний парк перебуває під державною охороною» (Голда, Д. 1965, с. 239).

Ландшафтну архітектуру палаців і парків України, зокрема й маєтків досліджував І. О. Косаревський, автор друкованих праць про мистецтво паркового ландшафту, зокрема комплексів у Алупці, Білій Церкві, Сокиринцях, Умані та ін. 1959 р. вийшла його брошура, присвячена маєтку в Сокиринцях (Косаревський, І. 1959). У наступні роки було видано низку праць, де коротко описувалися визначні парки України й аналізувалися прийоми створення високохудожніх маєткових паркових комплексів (Косаревський, І. 1961; Косаревский, И. 1964; Косаревський, І. 1961). Дослідник навів коротку історію розвитку парків України кінця XVIII–XIX ст. І. Косаревський відзначив і велику роль у розбудові парків майстрів-кріпаків. Він вважав, що парк відіграв важливу роль у загальному вигляді маєтку, адже відповідно до типів пейзажу створювалися й підбиралися різні елементи, зокрема дорожня сітка, штучні водоймища й розміщення будинку (Косаревський, І. 1961, с. 6). Праці І. Косаревського багаті на приклади з маєткових парків і креслень, фотографії. Таким чином, ці праці популяризували маєткове садово-паркове мистецтво України. Авторів вдалося уникнути пропаганди радянських ідей у власних працях.

1967 р. вийшла робота мистецтвознавця В. П. Цапенка, присвячена архітектурі українського бароко Лівобережної України XVII–XVIII ст. Незважаючи на те, що автор виходив з позицій важливості ролі «братського союзу, тісного економічного та культурного обміну, що встановився з Росією» та «возз'єднання» України з Росією (Цапенко, В. 1967, с. 5, 6), у його праці досить професійно розглянуто пам'ятки архітектури не тільки Лівобережної, але й Правобережної України. Також дослідник проаналізував маєтки гетьмана І. Мазепи в с. Іванівському Курської обл., що на межі України та Росії (Цапенко, В. 1967, с. 88). Розвідка В. Цапенка стосується переважно гетьманських маєтків у Батурині та Чигирині, а також маєтків старшинської

верхівки. В. Цапенко навів характеристику маєтків запорізького гетьмана П. Калнишевського та генерального судді Кочубея в Батурині, будинки яких були «великими кам'яними хатами». Репрезентабельною альтернативою цим «хатам», дослідник вважав маєтки — «замки» Лизогуба та Полуботка в Чернігові (Цапенко, В. 1967, с. 82, 83).

З 1950-х рр. почали друкуватись історичні праці, переважно присвячені історії господарства. 1955 р. вийшла робота О. І. Барановича про магнатське господарство на півдні Волині у XVIII ст. Досліджувати це питання він розпочав ще 1926 р. (Баранович, О. 1926; Баранович, О. 1930), але пізніше «зійнався» в низці помилок (Баранович, О. 1955, с. 6). У праці 1955 р. подано коротку історичну довідку розвитку Волині від XVII до початку XVIII ст. Тут використано архівні матеріали, зокрема документи магнатських архівів Центрального історичного архіву в м. Києві. Найбільше матеріалів О. Баранович подав про маєтки князя М. Вишневецького та його спадкоємців Мнішихів і Замойських, князів Любомирських, Сангушків, Яблоновських, графів Тарновських, Потоцьких. «Маєток», на думку дослідника, так само як і «добра» слід використовувати у значенні сукупності будівель, угідь та селян (Баранович, О. 1955, с. 157). Дуже спірним є безапеляційне твердження дослідника, що лихварі, які скуповували маєтки за борги, не були євреями (Баранович, О. 1955, с. 155). Висновок О. Барановича про те, що магнати винні в занепаді сіл і міст півдня Волині, не був підкріплений фактами.

В 1950-ті рр. поступово активізувались історико-краєзнавчі дослідження маєткової культури серед викладачів Київського університету. Вплив маєткової культури крізь призму вивчення літературної діяльності декабристів вивчав літературознавець В. І. Маслов. Він писав про літературну творчість «переважно дворянської молоді», яка мала значні маєтки, надавала «мистецтву величезного суспільного значення» (Маслов, В. 1950, с. 6). На жаль, про маєтки та їхні літературні традиції у В. Маслова не йдеться. У статті, присвяченій О. Пушкіну, науковець відзначив, що на розвиток політичних поглядів поета дуже вплинули «обставини його особистого життя»: вільне використання книг батьківської бібліотеки, спілкування з письменницьким середовищем у маєтку С. Л. Пушкіна тощо (Маслов, В. 1951, с. 216).

Лівобережні маєтки, як тло створення позитивного враження від господарської діяльності гетьмана І. Мазепи, згадував історик О. П. Оглоблин. Він вважав І. Мазепу вправним господарем, який міг дбати одночасно про державне господарство України та про «дрібні поточні справи свого власного маєтку». Відзначав, що гетьман «дбайливо добирав урядників гетьманських (рангових) маєтностей», зокрема велику роль при цьому відігравало їхнє шляхетське походження (Оглоблин, А. 1960).

Дослідження організації великих панських маєтків Правобережжя України в другій половині XVIII ст. здійснила історик Київського університету

В. О. Маркіна. Вона значно доповнила та розширила працю О. Барановича 1955 р., використовуючи звітні й господарські документи архівів СРСР і Польщі. На думку дослідниці, магнатські маєтки XVIII ст. включали господарство феодала або «фольварок», з орними землями, угіддями та промисловими підприємствами, а також господарство селян, залежних від власника маєтку (Маркіна, В. 1961).

Праця В. Маркіної написана в дусі радянської ідеології, зокрема звертається увага на роль народних мас в історичному процесі. Незважаючи на це, дослідження містить великий фактичний матеріал, систематизований і проаналізований бездоганно з погляду наукового історичного дослідження. Найбільш повні дані наведено про уманські маєтки Потоцьких та подільські маєтки Чарторійських. Дослідниця детально проаналізувала відносини між власниками маєтків і селянами, а також дала характеристику адміністрації маєтків та висвітлила механізми управління маєтками, дуже скрупульозно добирала дані щодо промислових підприємств маєтків (Маркіна, В. 1961, с. 153). Висвітлено всі головні сторони розвитку магнатського господарства.

В 1960-х рр. польський історик-україніст В. А. Серчик дослідив магнатські маєтки Подільського воєводства другої половини XVIII ст., опрацював їхню документацію (Serczyk, W. 1961; Serczyk, W. 1965). Автор охарактеризував літературу про Поділля, переважно західноукраїнську або польську, зокрема згадав праці О. Барановича та В. Маркіної (Serczyk, W. 1965, s. 8, 9), визнаючи їхні положення дискусійними. Підтримуючи загалом методологічні постулати історичного матеріалізму попередніх дослідників, В. Серчик наголосив на потребі в нових підходах до проблеми (Serczyk, W. 1965, s. 9). Проте його праця є класичним дослідженням, що містить не нові історичні та географічні відомості, дані щодо посівів, ведення промисловості й торгівлі у маєтках. В. Серчик коротко охарактеризував демографічну ситуацію та структуру власності в Подільському воєводстві у XVIII ст., організацію магнатського господарства, рослинну (збіжжя, коноплі) й тваринну продукцію, промисли, товарну продукцію та зв'язки з ринком, прибутки магнатських господарств. Загалом він використовував терміни «добра» та «фольварк» (Serczyk, W. 1965, s. 59, 69).

У 1980-ті рр. з'явилася фундаментальна історична праця про маєтки України. Так, на той час чимало маловідомих маєтків Правобережжя вивчав польський дослідник і бібліотекар Р. В. Афтаназі. Його найвідоміша 11-томна праця «Історія резиденцій на давніх окраїнах Речі Посполитої» є найповнішим зібранням матеріалів щодо багатьох маєтків різних регіонів Правобережжя (Aftanazy, R. 1991–1997). Але їй передувала кропітка робота, проведена ще за часів існування радянської влади. Перше видання монументальної праці під назвою «Матеріали до історії резиденцій» опублікував

Інститут мистецтв Польської академії наук (Aftanazy, R. 1986–1991). У ньому містився опис більш як тисячі відомих і маловідомих маєтків та було опубліковано майже п'ять тисяч їхніх фотографій, деякі з них раритетні. Ця праця одразу стала важливим джерелом для багатьох науковців та краєзнавців, адже доступно вміщувала матеріали щодо історії давніх маєтків, костелів і парків, а також щодо культури, освіти, генеалогії часів Речі Посполитої на теренах України. Праця Р. Афтанази має структуру довідника. Матеріал згруповано за вишикуваними в алфавітному порядку населеними пунктами, де наводяться коротка історична довідка, дані щодо власників маєтку або села, будівлі маєтку, інформація про час будівництва, архітектуру, бібліотеку маєтку або іншу його принаду, садово-паркове мистецтво тощо.

Отже, накопичення великого фактичного матеріалу стимулювало глибшу розробку питань, пов'язаних з тією або іншою стороною маєткового життя, у радянський період. Попри ідеологічний тиск, дослідження маєткової культури України майже не припинялося. Слід розділити радянський період у вивченні маєткової культури України на такі етапи.

1. 1920-ті рр. обмежуються утвердженням радянської влади та українізацією, коли до вивчення маєткової культури України ставилися поблажливо. Цей феномен у літературі називали «нездоровим», але дослідження тривали. З'являлися мистецтвознавчі дослідження маєткового музичного мистецтва: театру, опери, балету. Історичні праці про маєткову культуру України відзначаються багатим архівним матеріалом і стосуються переважно історії господарства.

2. 1930–1940 рр. визначаються сталінськими репресіями та ідеологічним тиском, а також воєнним лихоліттям. Острах втратити волю й життя через ненадійність і нелояльність до радянської ідеології змушували науковців відкласти на певний час дослідження маєткової культури України. Тому на цьому етапі дослідження припиняються, а ті, що були написані, друкувалися пізніше й посмертно.

3. У 1950–1960 рр. з'явилося найбільше праць про маєткову культуру України, відбулась їхня ідеологізація. Дослідження проводились у рамках певних дозволених радянською ідеологією або безпечних, у сенсі повної відсутності ідеологічних основ, напрямків, зокрема декабристознавства, соціально-економічного напрямку, історії господарства, паркобудівництва та історії архітектури. Нерідко дослідники мусили відстоювати постулати класиків марксизму й ленінізму, визнавати власні помилки. Дослідження з маєткової культури були загальні, переважно базувалися на архівних матеріалах. В окремих напрям слід виділити дослідження щодо паркових ансамблів і садів маєтків України. Історики архітектури порушували питання про збереження маєтків та навколишніх територій, вони часто надавали додаткові історико-описові відомості щодо маєткового способу життя. Новий

підхід до вивчення маєткової архітектури полягав у дослідженні творчості окремих майстрів. На відміну від праць істориків архітектури та мистецтвознавців, які розглядали маєток як частину культурного ландшафту, в роботах істориків маєток інтерпретувався як феномен культури.

4. 1970–1990 рр. характеризуються поміркованим застосуванням ідеологічних штампів при дослідженнях маєткової культури України. Почалося видання детальної багатотомної довідкової роботи, що базувалася на польських архівних джерелах.

Дослідження цих етапів радянського періоду вивчення маєткової культури України змушує висловити побажання проаналізувати сучасні праці з порушеної проблеми.

Баранович, О. І. 1926. Нариси магнатського господарства на півдні Волині. В: Грушевський, М. С., ред. *Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Києві*: в 3 т. Т. 1. Київ: Коштом Управління науковими установами України. С. 1–90.

Баранович, О. І. 1930. Нариси магнатського господарства на півдні Волині. В: Грушевський, М. С., ред. *Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії України в Києві*: в 3 т. Т. 3. Київ: Коштом Управління науковими установами України. С. 61–116.

Баранович, А. И. 1955. *Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в.* Москва: АН СССР.

Білокінь, С. І. 2013. Щербаківський Данило Михайлович. В: Смолій, В. А., ред. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Т. 10. Київ: Наукова думка. С. 682.

Гермайзе, Й. Ю. 1925. З історії сільського господарства в Лівобережній Україні XVIII ст. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*. Вип. 6. С. 208–233.

Голда, Д. М. 1965. Дендрологічна пам'ятка — лісопарк Хомуць на Полтавщині. *Матеріали III з'їзду Українського ботанічного товариства*. Київ: Наукова думка. С. 239.

Греч, А. Н. 1998. Музыка в русской усадьбе. *Русская усадьба*. Вип. 4. [Online]. Available at: <https://cutt.ly/3n7y8vK>

Ернст, Ф. Л. 1924. Кріпацькі капели на Україні. *Музыка*. Вип. 1–3. С. 33–38.

Ігнаткін, И. А. 1954. Исторические связи украинских и русских зодчих конца XVIII — начала XIX века. *Зодчество Украины*. Киев: Изд-во Акад. архит. Украинской ССР. С. 159–180.

Ігнаткін, І. О. 1971. *Палаці і парки України*. Київ: Укр. товариство охорони пам'ятників історії та культури.

Косаревський, І. О. 1959. *Садиба в Сокиринцях*. Київ: Держбудвидав.

Косаревський, І. О. 1961а. *Парки України (прийоми створення паркового пейзажу)*. Київ: Держвид-во літератури з будівництва і архітектури УРСР.

Косаревський, І. О. 1961б. *Сокиренський парк*. Київ: Госстройиздат.

Косаревский, И. А. 1964. *Тростянецкий парк*. Киев: Госстройиздат.

Кравченко, І. 1929. Ямпільський маєток наприкінці XVIII — та в першій чверті XIX століття. *Студії з історії України науково-дослідчої катедри історії в Києві*. Вип. 2. С. 56–95.

Маркина, В. А. 1961. *Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в.* Киев: Издательство Киевского университета.

Маслов, В. І. 1950. Поезія декабристів. *Поети-декабристи*. Київ: Державне видавництво художньої літератури. С. 5–27.

Маслов, В. И. 1951. Пушкин и декабристы. *Филологический сборник КГУ им. Т. Шевченко*. Вып. 3. С. 213–225.

Оглоблин, А. П. 1960. Гетьман Иван Мазепа та його доба. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. С. 170.

Холковська, Т. Ю. 2013. Дослідження Поділля у працях польського вченого Романа Афтанази. *Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем розвитку регіонів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ. С. 410–412.

Цапенко, В. П. 1967. *Архітектура Лівобережної України XVII–XVIII століть*. Москва: Стройиздат.

Щербаківський, Д. 1924а. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини. *Музика*. Вип. 7–9. С. 141–155.

Щербаківський, Д. 1924b. Оркестри, хори і капели на Україні за панщини. *Музика*. Вип. 10–12. С. 205–215.

Aftanazy, R. 1991–1997. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej* (w 11 t.). Warszawa: Ossolineum.

Aftanazy, R. 1986–1991. *Materiały do dziejów rezydencji* (w 11 t.). Warszawa: Instytut Sztuki PAN.

Epszstein, T. 1993. Wołyń, Podole i Ukraina w «Materiałach do dziejów rezydencji» Romana Aftanazego. *Kwartalnik Historyczny*. Wyp. 2. S. 99–104.

Serczyk, W. 1961. Włość Humańska w drugiej połowie XVIII wieku (z problematyki społecznej i gospodarskiej). *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Wyp. 35. S. 75–100.

Serczyk, W. A. 1965. *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*. Wrocław — Warszawa — Kraków: PAN.

Baranovych, O. I. 1926. Narysy mahnat's'koho gospodarstva na pıvdni Volyni [Essays of the Magnate Economy in the South of Volhynia]. In: Hrushevs'kyj, M. S. (Red.). *Studii z istorii Ukrainy naukovo-doslidchoi katedry istorii Ukrainy v Kyievi*. T. 1. Kyiv: Koshtom Upravlinnia naukovymy ustanovamy Ukrainy. S. 1–90. [in Ukrainian]

Baranovych, O. I. 1930. Narysy mahnat's'koho gospodarstva na pıvdni Volyni [Essays of the Magnate Economy in the South of Volhynia]. In: Hrushevs'kyj, M. S. (Red.). *Studii z istorii Ukrainy naukovo-doslidchoi katedry istorii Ukrainy v Kyievi*. T. 3. Kyiv: Koshtom Upravlinnia naukovymy ustanovamy Ukrainy. S. 61–116. [in Ukrainian]

Baranovich, A. I. 1955. *Magnatskoe khozyajstvo na yuge Volyni v XVIII v. [Magnate Economy in the South of Volyn at the XVIII c.]*. Moskva: AN SSSR. [in Russian]

Bilokin', S. I. 2013. Scherbakivs'kyj Danylo Mykhajlovych [Shcherbakivsky Danilo Mikhailovich]. In: Smolij, V. A. (Red.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 10. Kyiv: Naukova dumka. S. 682. [in Ukrainian]

Hermajze, J. Yu. 1925. Z istorii sil's'koho gospodarstva v Livoberezhnij Ukraini XVIII st. [From the History of Agriculture in the Left-Bank Ukraine at the XVIII Century]. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN*. Vyp. 6. S. 208–233. [in Ukrainian]

Holda, D. M. 1965. Dendrolohichna pam'iatka — lisopark Khomutets' na Poltavshchyni [The Dendrological Monument — Khomutets Forest Park in the Poltava Region]. *Materialy III z'izdu krains'koho botanichnoho tovarystva*. Kyiv: Naukova dumka. S. 239. [in Ukrainian]

Grech, A. N. 1998. Muzyka v russkoj usad'be [The Music in the Russian Manor]. *Russkaya usad'ba*. [Online]. Available at: <https://cutt.ly/3n7y8vK>

Ernst, F. L. 1924. Kripats'ki kapely na Ukraini [Serfs Choirs in Ukraine]. *Muzyka*. Vyp. 1–3. S. 33–38. [in Ukrainian]

Ignatkin, I. A. 1954. Istoricheskie svyazi ukrainskix i russkix zodchix konca XVIII — nachala XIX veka [Historical Connections of Ukrainian and Russian Architects at the End of the XVIII and the Beginning of the XIX Cent.]. *Zodchestvo Ukrainy*. Kyiv: Izd-vo Akad. arxist. Ukrainskoj SSR. S. 159–180. [in Russian]

Ignatkin, I. O. 1971. *Palatsy i parky Ukrainy [Palaces and Parks of Ukraine]*. Kyiv: Ukr. tovarystvo okhorony pam'iatnykiv istorii ta kul'tury. [in Ukrainian]

Kosarevs'kyj, I. O. 1959. *Sadyba v Sokyryntsiakh [The Manor in Sokyryntsi]*. Kyiv: Derzhbudvydav. [in Ukrainian]

Kosarevs'kyj, I. O. 1961a. *Parky Ukrainy (pryjomy stvorennia parkovoho pejzazu) [Parks of Ukraine (Techniques for Creating a Park Landscape)]*. Kyiv: Derzhvyd-vo literatury z budivnytstva i arkhitektury URSR. [in Ukrainian]

Kosarevsk'yy, I. O. 1961b. *Sokyrens'kyj park [Sokirensky Park]*. Kyiv: Hosstrojzdat. [in Ukrainian]

Kosarevskij, I. A. 1964. *Trostyaneckij park [Trostyansky Park]*. Kyiv: Gosstrojzdat. [in Russian]

Kravchenko, I. 1929. Yampil's'kyj maietok naprykintsi XVIII — ta v pershij chverti XIX stolittia [Yampolsky Manor at the End of the XVIII Century and at the First Quarter of the XIX Century]. *Studii z istorii Ukrainy naukovo-doslidchoi katedry istorii v Kyievi*. Vyp. 2. S. 56–95. [in Ukrainian]

Markina, V. A. 1961. *Magnatskoe pomest'e Pravoberezhnoj Ukrainy vtoroj poloviny XVIII v. [Magnat Manor of Right-Bank Ukraine at the Second Half of the XVIII Century]*. Kiev: Izdatel'stvo Kievskogo universiteta. [in Russian]

Maslov, V. I. 1950. Poeziia dekabrystiv [Poetry of Decembristes]. In: *Poety-dekabrysty*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury. S. 5–27. [in Ukrainian]

Maslov, V. I. 1951. Pushkin i dekabrysty [Pushkin and the Decembristes]. *Filologicheskij sbornik KGU im. T. Shevchenko*. Vyp. 3. S. 213–225. [in Russian]

Ohloblyn, A. P. 1960. Het'man Ivan Mazepa ta joho doba [Hetman Ivan Mazepa and His Period]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka*. S. 170. [in Ukrainian]

Kholkovs'ka, T. Yu. 2013. Doslidzhennia Podillia u pratsiakh pol's'koho vchenoho Romana Aftanazy. *Potentsial suchasnoi heohrafi u rozv'iazanni problem rozvytku rehioniv*. Kyiv. S. 410–412. [in Ukrainian]

Scherbakivs'kyj, D. 1924a. Orkesty, khory i kapely na Ukraini za panschyny [Orchestras, Choirs and Chapels in Ukraine From Socage]. *Muzyka*. Vyp. 7–9. S. 141–155. [in Ukrainian]

Scherbakivs'kyj, D. 1924b. Orkesty, khory i kapely na Ukraini za panschyny [Orchestras, Choirs and Chapels in Ukraine from Socage]. *Muzyka*. Vyp. 10–12. S. 205–215. [in Ukrainian]

Tsapenko, V. P. 1967. *Arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy XVII–XVIII stolit' [The Architecture of the Left-Bank Ukraine at the XVII–XVIII Centuries]*. Moskva: Strojzdat. [in Ukrainian]

Aftanazy, R. 1991–1997. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej [Materials on the History of Residence]* (w 11 t.). Warszawa: Ossolineum. [in Polish]

Aftanazy, R. 1986–1991. *Materiały do dziejów rezydencji [Materials on the History of the Residence]* (w 11 t.). Warszawa: Instytut Sztuki PAN. [in Polish]

Epsztein, T. 1993. Wołyń, Podole i Ukraina w «Materiałach do dziejów rezydencji» Romana Aftanazego» [Volhynia, Podolia and Ukraine in Roman Aftanazy's «Materials on the History of the Residence»]. *Kwartalnik Historyczny*. Wyp. 2. S. 99–104. [in Polish]

Serczyk, W. 1961. Włość Humańska w drugiej połowie XVIII wieku (z problematyki społecznej i gospodarskiej) [The Magnate Economy in the Podol Province at the Second Half of the 17th Century]. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Wyp. 35. S. 75–100. [in Polish]

Serczyk, W. A. 1965. *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku [Uman Village at the Second Half of the 18th Century (from Social and Economical Problems)]*. Wrocław — Warszawa — Kraków: PAN. [in Polish]

УДК 94:323.17(436.6)

DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236236

A. I. Кудряченко

ORCID: 0000-0002-3833-989X

*Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»*

A. Kudriachenko

*The State Institution «Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

ПІВДЕННИЙ ТІРОЛЬ — ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ДО АВТОНОМІЇ

South Tyrol: a Historical Path to Autonomy

У статті досліджено історичний шлях становлення та політико-правові засади функціонування автономії Південного Тіролю, якої на тлі розв'язання міжнаціональних суперечностей, набув цей регіон Республіки Італія у післявоєнний період, з'ясовуються тривалі складнощі на цьому шляху, а також роль міжнародного впливу та особливості запровадження сучасного статусу й успішний розвиток та управління цього автономного краю. На підставі аналізу складових функціонування «розширеної автономії», автор концептуалізує положення щодо можливостей використання в інших державах системи заходів різного рівня стосовно врегулювання міжетнічних конфліктів у прикордонні сусідніх країн і певних елементів даного досвіду розв'язання міжнаціональних протиріч.

Ключові слова: Австрія, Італія, Південний Тіроль, ландтаг, «розширена автономія», євро регіон, міжетнічний конфлікт, топоніми, мова навчання.

The article examines the historical path of formation and both political and legal foundations of the functioning of the autonomy of South Tyrol, which became a part of the Italian Republic against the background of resolving intereth-